

TARIXIY DOSTONLARNING PAYDO BO'LIH SABABLARI

Xudoyberdiyeva Kamola

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Markaziy Osiyo xalqlari tillari va madaniyati institute Folklorshunoslik va dialektologiya yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodining yirik va qadimiy janrlaridan biri bo'lgan tarixiy dostonlar o'zbek xalqi tarixida sodir bo'lgan muhim voqea-hodisalarni, ulug' shaxslar hayoti va faoliyatini badiiy tasvirlash asosida shakllangan. Ular asosan xalq orasida og'zaki tarzda avloddan avlodga o'tib kelgan va xalq xotirasida tarixiy haqiqatlar bilan aralashgan holda saqlanib qolgan. Maqolada tarixiy dostonlarning yuzaga kelish sabablari o'tmish voqealari tahlil qilinadi va dostonlarning jamoat hayotiga ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: manba, tarixiy, doston, ma'naviy, rivojlanish, tarixiy xotira, xalq og'zaki ijodi.

KIRISH

Xalq og'zaki ijodining muhim va qadimiy janrlaridan biri bo'lgan tarixiy dostonlar millatning tarixiy xotirasi, ruhiy dunyosi va ijtimoiy qarashlarini o'zida mujassam etgan nodir badiiy yodgorliklardir. O'zbek xalq tarixiy dostonlarida aksariyat hollarda o'zbek xalqning ijtimoiy-siyosiy hayoti, tarixda bo'lib o'tgan urushlar, qahramonliklar, milliy mustaqillikka intilish, qahramonlar hayoti va urf-odatlar, ma'naviy qadriyatlar bilan bog'liq hodisalar bayon etiladi. Tarixdagi konkret voqea va faktlarni tasvirlash xarakteriga ega Ular xalq boshidan kechirgan muhim tarixiy voqealar, vatan ozodligi uchun olib borilgan kurashlar, jasur qahramonlarning siymosi va fidoyilik namunalari aks ettiradi. Har bir tarixiy dostonning yaratilishida chuqur hayotiy asos, muayyan tarixiy zarurat va xalqning ehtiyoji mujassam bo'lgan. Xususan, tarixiy dostonlardan bo'lgan "Oysuluv" dostonida o'z yurtini mardlarcha dushman hujumidan himoya qilgan ayol qahramon Oysuluv tasvirlangan. Xalq boshidan kechirgan og'ir kunlar yurtga hujum qilgan podshohlar va ularga qarshi mardonavor kurashgan xalq qahramonlarining hayoti boshqa dostonlarga qaraganda ko'proq tarixiy dostonlarda o'z aksini topgan. Aynan shunday ijtimoiy-siyosiy va madaniy omillar dostonlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lgan. Tarixiy dostonlarning shakllanishi bu xalqning o'z o'tmishini anglash, uni qadrlash va kelajak avlodlarga yetkazish yo'lidagi ijodiy izlanishlarining mahsulidir. Shu bois bu dostonlarning yuzaga kelish sabablari chuqur tarixiy va ma'naviy asoslarga ega bo'lib, ularni o'rganish xalq madaniy merosini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va muhokama: Tarixiy dostonlar – har bir xalqning milliy ruhini, tarixiy xotirasini, orzu-umidlarini va g'ururini aks ettiruvchi bebaho og'zaki ijod namunalari sanaladi. Ularda haqiqat va afsona, fakt va to'qima bog'lanib ketadi, ya'ni bunday asarlarda real tarixiy voqealar folklorga xos yangicha mazmunga ega bo'ladi.

Ular asrlar davomida og'izdan-og'izga o'tib, xalq qalbida yashab kelgan va milliy o'zlikni mustahkamlashda muhim vosita bo'lgan. Tarixiy dostonlarning yuzaga kelishi bejiz emas – ularning har birida xalq boshidan o'tkazgan sinovlar, vatan himoyasi yo'lida ko'rsatilgan jasoratlar, haqiqat va adolat uchun olib borilgan kurashlar o'z ifodasini topgan.

Bu dostonlarning shakllanishiga bir qator ijtimoiy, siyosiy va madaniy omillar turtki bo'lgan. Eng avvalo, xalq o'z tarixini unutmaslik, u orqali kelajak avlodni tarbiyalash, ularda milliy g'urur va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish istagida bo'lgan. Tarixiy dostonlar ko'pincha katta o'zgarishlar, istilolar²¹, kurashlar davrida yaratilgan bo'lib, xalq qalbida chuqur iz qoldirgan voqealarga asoslangan. Bunday dostonlarning yuzaga kelishida yozma manbalar yetarli bo'lmagan davrlar alohida rol o'ynagan. Xalq o'z tarixini yozuv bilan emas, og'zaki ijod orqali saqlagan. Shu sababli tarixiy dostonlar ko'p hollarda haqiqiy voqealarga asoslangan bo'lsa-da, ular badiiy va afsonaviy unsurlar bilan boyitilgan, bu esa ularning ta'sir kuchini yanada oshirgan. Ayniqsa, xalq qahramonlari masalan, Alp Er Tunga, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Bobur kabi tarixiy shaxslar obrazlari dostonlarda ulug'langan va ideal darajasiga ko'tarilgan. Shuningdek, tarixiy dostonlar xalqni birlashtirish, milliy birlikni ta'minlash, ruhiy bardamlik berish vositasi bo'lib xizmat qilgan. Ular og'ir zamonlarda xalqqa ruhiy dalda bergan, ozodlik yo'lida kurashishga ilhom bergan. Shu sababdan ularning yuzaga kelish sabablari faqat tarixiy faktlar bilan emas, balki xalqning ma'naviy ehtiyojlari, ijtimoiy ong darajasi va estetik didi bilan chambarchas bog'liqdir.

Muhokama va natijalar; Amaliy ishlar natijasi shuni ko'rsatadiki, tarixiy dostonlarning yuzaga kelishi chuqur ijtimoiy, siyosiy va madaniy jarayonlar bilan bog'liq. Dostonlar, odatda, xalq hayotida muhim o'rin tutgan tarixiy voqealarga, mashhur shaxslar jasoratiga, mustaqillik va ozodlik uchun olib borilgan kurashlarga asoslangan. Ular xalqning og'zaki xotirasida saqlanib, avloddan avlodga o'tgan. Dostonlar orqali xalq o'z tarixini unutmaslik, tarixiy haqiqatni badiiy shaklda saqlash va tarqatish imkoniga ega bo'lgan.

Tarixiy dostonlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lgan asosiy omillar quyidagilar:

Tarixiy ehtiyoj: O'z tarixini saqlab qolish, qahramon ajdodlarini madh etish, xalqning boshidan kechirgan voqealarni eslab yurish istagi tarixiy dostonlarni yaratishga turtki bo'lgan. Og'zaki ijodning rivoji: Yozma adabiyot rivojlanmagan yoki cheklangan davrlarda og'zaki ijod – ayniqsa dostonchilik, xalqning asosiy tarixiy axborot manbasi bo'lgan. Tarixiy shaxslar va voqealarning ta'siri: Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Shayboniyxon kabi tarixiy shaxslarning qah Tarixiy dostonlar xalq ijodining noyob mahsuli sifatida milliy o'zlikni anglash, tarixni eslash va ma'naviy merosni saqlashda beqiyos ahamiyatga ega. Ularning yuzaga kelish sabablari chuqur ildizlarga ega bo'lib, xalq hayotining turli jabhalarini yoritadi.

Tarixiy dostonlar xalqning hayot falsafasidir. Ular orqali xalq o'zining kechmishini, azob-uqubatlarini, g'alabalarini, orzu-umidlarini badiiy til bilan ifoda etgan. Bu dostonlarda xalq dunyoqarashi, e'tiqodi, qadriyatlari va or-nomusi mujassam bo'lgan. Dostonlar tarixiy voqealarni saqlab qolishning og'zaki arxividir. Yozma manbalar yetarli bo'lmagan davrlarda xalq og'zaki ijod orqali tarixni saqlagan. Har bir tarixiy doston – o'z davrining badiiy-yodgorlik hujjatidir. Ular tarix fanini boyituvchi manba sifatida o'rganilishi lozim. Qahramonlik obrazlari orqali ijtimoiy ideallar shakllangan. Dostonlarda tilga olingan tarixiy shaxslar – xalq ideallarining timsoli bo'lgan. Masalan, Jaloliddin Manguberdi obrazi orqali erkinlik va vatanparvarlik, Amir Temur orqali davlatparastlik va adolat kabi

²¹ Istilolar- bu boshqa davlatning hududini **zo'rlik bilan bosib olish** va o'z hukmini o'rnatishdir.

tushunchalar yosh avlod ongiga singdirilgan. Dostonlar xalqni ruhlantirgan va birlashtirgan. Tarixiy dostonlar urushlar, bosqinlar, ijtimoiy beqarorlik davrida xalqga ruhiy madad bo'lgan. Ular orqali xalq o'z kuchiga ishonishni, kurashishga intilishni, birdamlikni saqlab qolgan. Tarixiy dostonlar madaniy merosni boyitadi va milliy identitetni²² mustahkamlaydi. Ular tilda, uslubda, ohangda xalq ijodining noyob uslublarini namoyon etgan, shu bilan birga milliy til, urf-odatlar va san'atni asrashda xizmat qilgan.

Zamonaviy sharoitda ham dostonlarning dolzarbligi saqlanib qolmoqda. Bugungi kunda tarixiy dostonlar maktab va oliy ta'lim tizimida tarbiyaviy vosita sifatida, teatr, kino, adabiyotda esa ilhom manbai sifatida keng qo'llanilmoqda. Ular orqali yoshlar o'z tarixini chuqurroq o'rganmoqda, o'zlikni anglamoqda.

Tarixiy dostonlar xalqning mustaqillikka bo'lgan intilishining ramzidir. Ko'plab dostonlar zulmga qarshi kurash, ozodlik istagi va milliy uyg'onish g'oyalari bilan sug'orilgan.

Bu ularni mustaqil fikr, ijtimoiy faollik va g'urur manbai sifatida ahamiyatli qiladi. Dostonlar yosh avlodni jasorat, vatanparvarlik, fidoyilik va haqiqat uchun kurash ruhida tarbiyalash vositasi bo'lgan.

Milliy o'zlikni anglash ehtiyoji: Xalq tarixini anglash, o'zini tanish va qadrlash jarayonida dostonlar muhim vosita bo'lgan. Ular xalqning milliy birligini mustahkamlashga xizmat qilgan.

Tarixiy dostonlar oddiy badiiy asar emas, balki xalq hayotining tarixiy va ruhiy ifodasidir. Ular faqat o'tmish haqida emas, balki hozirgi va kelajak avlodning ongida milliy g'urur va tarixiy ongni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa; Tarixiy dostonlar xalqning og'zaki ijodiy merosi sifatida o'ziga xos badiiy shakl va mazmunga ega bo'lib, unda o'tmish voqealari, qahramonliklar va milliy qadriyatlar mujassam etilgan.

Ularning yuzaga kelish sabablari chuqur ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy omillar bilan bog'liq. Xalq o'z tarixini, boshdan kechirgan sinovlarini, ozodlik uchun olib borgan kurashlarini unutmaslik, ularni eslab yashash hamda kelajak avlodga badiiy shaklda yetkazish ehtiyoji bilan bu dostonlarni yaratgan.

Tarixiy dostonlar nafaqat o'tmishni aks ettiradi, balki xalqning ma'naviy dunyosini boyitadi, unda vatanparvarlik, jasorat, erksevarlik, birlik, imon va g'urur kabi yuksak g'oyalarni singdiradi.

Aynan shu jihatlari bilan ular milliy tarbiya, madaniy o'zlikni shakllantirish va tarixiy ongni rivojlantirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Mirzayev T . Эпос и сказитель-Ташкент: Фан,2008.-С.251
- 2.G'ulomov Ya. G. — O'zbek xalq dostonlari tarixi, Toshkent: Fan nashriyoti, 1975.
- 3.Qosimov B. — O'zbek adabiyoti tarixi, I jild, Toshkent: O'zbekiston, 1999.
- 4.Xasanova SH.A. XX-asrning 2 yarmi O'zbek dostonlari poetikasi.T.,2007.

²² identitet- bu shaxs yoki xalqning o'zini anglash, kim ekanini va qaysi guruhga mansubligini bilishidir.

5. www.ziyouz.uz

6. www.kitob.uz

7. www.natlib.uz